

Egbert Jahn

Fredsforskning og analysen af Sovjetunionen

Siden fremkomsten af fredsforskningen i slutningen af 1950'erne har fredsforskere forsømt analysen af Sovjetunionen. Hvad kan årsagen være? Det er det første spørgsmål, som artiklen forsøger at besvare. Dernæst behandles de forskningsproblemer og -resultater, som fredsforskerne har fundet ved at analysere det sovjetiske samfund.

Analysen af Sovjetunionen inden for fredsforskningen

Der er mange generelle forklaringer på, hvorfor Sovjetunionen ikke er et attraktivt emne inden for den sociale og politiske videnskab. For det første er der en mangel på relevante informationer om sociale og politiske forhold i dette "lukkede samfund" i sammenligning med den mængde og kvalitet af informationer, vi kan få fra andre samfund.

Derudover er der mange vanskeligheder, og det kan tage lang tid at overvinde forhindringerne for at få fat i de informationer, der i princippet er tilgængelige. Endelig er miljøet for udenlandske forskere i Sovjetunionen (boligstandard, politisk atmosfære, klima, bureaukratiske forhindringer i hverdagen etc.) ikke særlig indbydende i sammenligning med mange andre lande. Samtidig er det ikke let for en ikke-russisk talende udlænding at klare sprogbarrieren.

Politiske forudsætninger for og fordomme i fredsforskningen

Ikke desto mindre er alle disse forhold ikke tilstrækkelige til at forklare den åbenlyse forsømmelse af Sovjetunionen i fredsforskningen. Hvis vi antager, at der i hele verden rundt regnet er tusind fredsforskere (til forskel fra andre slags forskning, der også drejer sig om krig og fred)¹, vil det være svært at finde mere end en håndfuld fredsforskere, som har en tilstrækkelig intensiv viden om det sovjetiske samfund. Selvfølgelig er der mange fredsforskere, som har detaljeret viden om sovjetisk våbenfremstilling og udgifter. De bliver nødt til næsten udelukkende at bruge vestlige kilder til den slags analyser. Imidlertid beskæftiger de sig ikke generelt med sovjetisk historie, samfund og politik.

Hvorfor udvikler fredsforskere særlig interesse i sovjetiske indenrigs- og udenrigsforhold, eller hvorfor udvikler specialister inden for området af sovjetiske studier næsten ingen interesse for fredsforskning. Fredsforskningen udviklede sig i de vestlige liberale demokratier i slutningen af 1950'erne og 1960'erne som en kritik af den forudgående koldkrigsholdning i de vestlige sociale videnskaber og i offentligheden. Udviklingen i fredsforskningen er meget afhængig af regeringernes fredspolitik. Men den er også påvirket af den offentlige fredsdiskussion, forandringer i de akademiske miljøer og i fredsbevægelsen.

Egbert Jahn

Fredsforskning og analysen af Sovjetunionen

Siden fremkomsten af fredsforskningen i slutningen af 1950'erne har fredsforskere forsømt analysen af Sovjetunionen. Hvad kan årsagen være? Det er det første spørgsmål, som artiklen forsøger at besvare. Dernæst behandles de forskningsproblemer og -resultater, som fredsforskerne har fundet ved at analysere det sovjetiske samfund.

Analysen af Sovjetunionen inden for fredsforskningen

Der er mange generelle forklaringer på, hvorfor Sovjetunionen ikke er et attraktivt emne inden for den sociale og politiske videnskab. For det første er der en mangel på relevante informationer om sociale og politiske forhold i dette "lukkede samfund" i sammenligning med den mængde og kvalitet af informationer, vi kan få fra andre samfund.

Derudover er der mange vanskeligheder, og det kan tage lang tid at overvinde forhindringerne for at få fat i de informationer, der i princippet er tilgængelige. Endelig er miljøet for udenlandske forskere i Sovjetunionen (boligstandard, politisk atmosfære, klima, bureaukratiske forhindringer i hverdagen etc.) ikke særlig indbydende i sammenligning med mange andre lande. Samtidig er det ikke let for en ikke-russisk talende udlænding at klare sprogbarrieren.

Politiske forudsætninger for og fordomme i fredsforskningen

Ikke desto mindre er alle disse forhold ikke tilstrækkelige til at forklare den åbenlyse forsømmelse af Sovjetunionen i fredsforskningen. Hvis vi antager, at der i hele verden rundt regnet er tusind fredsforskere (til forskel fra andre slags forskning, der også drejer sig om krig og fred)¹, vil det være svært at finde mere end en håndfuld fredsforskere, som har en tilstrækkelig intensiv viden om det sovjetiske samfund. Selvfølgelig er der mange fredsforskere, som har detaljeret viden om sovjetisk våbenfremstilling og udgifter. De bliver nødt til næsten udelukkende at bruge vestlige kilder til den slags analyser. Imidlertid beskæftiger de sig ikke generelt med sovjetisk historie, samfund og politik.

Hvorfor udvikler fredsforskere særlig interesse i sovjetiske indenrigs- og udenrigsforhold, eller hvorfor udvikler specialister inden for området af sovjetiske studier næsten ingen interesse for fredsforskning. Fredsforskningen udviklede sig i de vestlige liberale demokratier i slutningen af 1950'erne og 1960'erne som en kritik af den forudgående koldkrigsholdning i de vestlige sociale videnskaber og i offentligheden. Udviklingen i fredsforskningen er meget afhængig af regeringernes fredspolitik. Men den er også påvirket af den offentlige fredsdiskussion, forandringer i de akademiske miljøer og i fredsbevægelsen.

Dette har haft som konsekvens, at udviklingen i tankegangen i fredsforskningsmiljøerne ikke har været uafhængig af den politiske udvikling. Ikke desto mindre har den en vis autonom karakter. Kritikken prøvede ikke at vise, at der var blevet skabt et falsk billede af Sovjetunionen i forhold til virkeligheden, men koncentrerede sig næsten udelukkende om de interne modsætninger i de vestlige fjendebilleder og de dertil hørende udenrigs- og forsvarspolitikker. Den koncentrerede sig med andre ord om de interne modsætninger mellem hovedantagelserne i afskrækkelsesstrategierne; modsætningen mellem vestlig humanitær etik og politisk praksis; mekanismerne til at skabe og forstærke nationale fordomme og anti-kommunistiske holdninger; forandring i den vestlige opfattelse af den sovjetiske politik, og Sovjets våbenopbygning i forhold til vestlige våbenproduktionsprogrammer; metoder til manipulering af den offentlige opinion, etc.

Hvorfor brugte fredsforskere i vesten ikke de samme slags kritiske spørgsmål og metoder til at analysere Sovjetunionen? Argumentet, at der mangler relevante informationer om Sovjet, ser ud til at være en vildledende undskyldning. Skønt der helt sikkert ikke er nogen sammenligning mellem mængderne af tilgængelig information om de to sociale systemer, eksisterer der meget mere information end det, man har benyttet hidtil.

Min hovedantagelse er, at fredsforskerne frygter de mulige resultater af detaljerede og omhyggelige analyser af det sovjetiske samfund og derfor foretrækker ikke at kende for mange detaljer om den anden verden. Det er politisk og psykologisk lettere at leve med kun en lille smule ikke særlig specifik information og få antagelser om Sovjetunionen, sådan at ens egne politiske ideer om mulige nedrustnings- og detentestrategier ikke ødelægges. Det er meget lettere at identificere hovedforhindringen for fred og nedrustning i vest, hvor man i det mindste kan se nogle få muligheder for at påvirke og forandre regeringens politik via den offentlige opinion, politiske aktiviteter i og uden for de politiske partier og gennem valgene. Men hvordan skal man håndtere alvorlige nedrustnings-forhindringer og mere radikale fredspolitikker i Sovjetunionen, hvis man ikke tør identificere dem gennem en omhyggelig analyse? Og hvad sker der, hvis vi finder ud af, at i øst er manipulationer med den offentlige opinion og de nationale fordomme, fjendebilleder etc. meget mere alvorligt end det, vi er vant til i vest? Vil ikke enhver kritisk analyse af Sovjetunionen blive brugt til at retfærdiggøre traditionelle anti-kommunistiske og anti-sovjetiske politikker og til omfattende oprustning?

Hvis man går ind for radikale fredspolitiske alternativer i vesten kan man ikke forhindre følelser af resignation og magtesløshed fra tid til anden. Forsøgene på at påvirke administrationen og det politiske miljø omkring de dominerende politiske partier og organisationer har ikke været særlig effektive. Mere præcis viden om den politiske proces i øst kunne kun forøge demobiliseringen, modløsheden og de defaitistiske tendenser i ens egen og ens publikums tankegang og praksis, hvis man ville tillade det at dominere ens sind.

Det er lettere for ens yndlingsideer at overleve i vesten, hvis der ikke er alt for megen viden om realiteterne og problemerne i den politiske proces i Sovjetunionen. Derfor er de fleste fredsforskere tilsyneladende tilfredse med nogle få generelle antagelser om Sovjet, som kan sammenfattes i to holdningsmønstre. I hver enkel fredsforsker kan man formodentlig finde en blanding af de to holdninger, ofte er den ene mere

fremtrædende end den anden, hvilket i en vis udstrækning er afhængig af den givne internationale situation.

En holdning har en tendens til at tage Sovjets officielle freds- og rustningsinitiativer som et åbent udtryk for de reelle intentioner og ønsker. De meget udviklede instrumenter til at stille kritiske spørgsmål til motiver og til de skjulte interesser, med andre ord til den ideologiske funktion af regeringsinitiativer, som bruges i analysen af tilsvarende erklæringer fra vestlige regeringer, bliver simpelt hen ikke brugt i Sovjets tilfælde. Denne holdning overtog den dårlige og udbredte tradition hos mange venstre-intellektuelle til at bruge to forskellige analysemetoder for de østlige og vestlige samfund. (Og dette er i øvrigt hovedforklaringen på den traditionelt manglende forståelse mellem vestlige og østlige intellektuelle). Konsekvensen af denne tankegang er, at det bliver vestens eneste ansvar at reagere positivt på de østlige fredsinitiativer eller at udvikle egne fredsforslag, som vil være acceptable i øst.

Den anden holdning kan man kalde den "defaitistiske" holdning. Den antager – i de fleste tilfælde ikke eksplicit – at Sovjetunionen er et ubehjælpeligt konservativt eller reaktionært samfund uden en offentlig opinion som en kritisk institution over for regeringen, næsten uden et offentligt samfund, uden chance for at udvikle sit eget egentlige fredsforslag, men kun useriøse propaganda-initiativer for fred og nedrustning. Sovjetunionen bliver dog også opfattet som ikke særlig farlig på grund af sin økonomiske tilbagestående og relative militære underlegenhed og sårbarhed i forhold til USA eller i forhold til den uformelle alliance af alle vestlige stater plus Kina.

Sovjet bliver opfattet som en magt, der ønsker at være global, men som er i konstant stagnation og uden perspektiver i en overskuelig fremtid. Konsekvensen af denne holdning er, at det bliver overladt til vesten at udvikle egentlige fredsinitiativer med henblik på at forbedre forholdene til øst og fremfor alt at komme ud over den permanente innovationsproces i våbenkapløbet og militærintervention og underudvikling i den tredje verden.

Derudover så det ud, som om 1970ernes detente havde gjort en ende på øst-vest konflikten som et alvorligt problem i den nuværende verden. Derfor koncentrerede mange fredsforskere sig om mange andre tilsyneladende mere presserende problemer som Nord(Vest)-Syd konflikten, lokale og regionale problemer, strukturel vold i vesten og syden, aggressivitet hos individer og smågrupper etc. Disse fredsforskere udviklede hverken en ukritisk eller en kritisk holdning til Sovjetunionen. De ignorerede den bare, som fredsforskerne ignorerer for eksempel Indonesien. Denne holdning var ren ligegyldighed, der behandlede Sovjetunionen som om det lå på månen og ikke i centrum af det internationale system og af mange afgørende fredsproblemer.

Begge holdninger har den funktion at gøre forsømmelsen af Sovjetunionens rolle og ansvar i det internationale system rationel. Sovjet og dets allierede socialistiske lande bliver set som en enten velvillig eller irrelevant periferi af det internationale system eller af det verdenskaptalistiske system.

Udbredelsen af fredsforskning til de østlige socialistiske lande og til den tredje verden forbedrer ikke chancen for at overvinde de problemer, fredsforskningen har. Intellektuelle i den tredje verden er stadig optaget af at overvinde konsekvenserne af historisk kolonialisme og imperialisme og herunder bliver de nødt til at beskæftige sig med de neo-kolonialistiske afhængigheder.

Fredsforskning i de socialistiske lande, i de tilfælde hvor det ikke blot er traditionel fredspropaganda – og der findes nogle meget lovende tilfælde af egentlig fredsforskning – bliver ikke tilladt åbent og direkte at kritisere den nationale regerings politik. Derfor koncentrerer østlige fredsforskere alle deres intellektuelle evner om analysen af vestlige samfund og politikker. Selvfølgelig kan det have nogle vigtige indirekte konsekvenser for østlig udenrigspolitik, fordi et mere oplyst og realistisk syn på de vestlige problemer også kan føre til en revision af en politik, der nogle gange falder i sin egen propagandas fælder. Men generelt er der ikke noget håb om, at udbredelsen af fredsforskningen til den anden og tredje verden inden for den nærmeste fremtid vil bidrage til en grundig analyse af Sovjetunionens politik og samfund.

Sovjetologernes manglende interesse i fredsforskning

På den anden side, hvorfor bliver specialister i Sovjet-studier ikke fredsforskere? Lad os se bort fra det specielle politisk-psykologiske problem med mange emigranter fra Øst, som er vigtige og førende eksperter i østlige anliggender på grund af deres specielle personlige erfaringer. Detaljeret viden om de sociale og politiske realiteter skaber uden tvivl en betydelig afstand til den fremherskende måde at tænke på i fredsforskningens miljøet. Faktisk ville en specialist i sovjetiske forhold, som blev konfronteret med de "illusionistiske" og "defaitistiske" holdninger inden for fredsforskningens miljøet, blive isoleret til de traditionelle Sovjetstudier, hvor en generel anti-kommunistisk og anti-sovjetisk holdning mere eller mindre er reglen.

Nogle er interesserede i sovjetiske studier, fordi de ønsker at understrege deres oprindelige anti-sovjetiske fordomme med en masse detaljerede informationer. Andre udvikler en kritisk holdning til de sovjetiske realiteter fordi de er blevet konfronteret med livet i Sovjetunionen. Det er meget nemmere at overleve intellektuelt og psykologisk, hvis man ikke sætter spørgsmålstejn ved de fundamentale realiteter i Vesten. Derfor fører en kritisk holdning til realiteterne i Sovjetunionen implicit eller eksplicit ofte til sympatier for traditionelle vestlige sikkerhedspolitikker. Dette er blevet udmærket illustreret af den intellektuelle udvikling i dele af den franske venstrefløj, som blev brændende forkæmpere for kernevåben-afskrækkelse og konfrontationspolitik udover den militære konflikts niveau. Der er kun én virkelig intellektuel mulighed for at forene fredsforskerne og de kritiske analytikere af de sovjetiske funktioner: man må være i stand til at opdage de meget få muligheder og de meget svage elementer af forandringer i det sovjetiske samfund, der viser vej til en egentlig fred. I dette tilfælde må man imidlertid være forberedt på at blive isoleret i alle politiske lejre.

Man kan selvfølgelig argumentere, at fred er produktet af de internationale forhold som helhed, og at fremskridt mod en egentlig fredspolitik i Vesten ikke er større, end den er i Øst, fordi der er afgørende forhindringer hos de etablerede interesser, som ville forhindre ideerne i at sprede sig fra oppositionel politisk tænkning til det reelle establishment og regeringernes beslutningsprocesser. Dette giver slet og ret fredsforskningen en funktion som intellektuelt og moralsk alibi. Men i det mindste giver nødvendigheden i de vestlige samfund for at skabe sådanne alibi er fredsforskningen en lille chance for at være relevant i den proces, der muligvis kan udvikle sig til verdensfred. Denne forskel mellem det politiske system og de intellektuelle kulturer

skaber ikke kun asymmetrien i udviklingen af fredsforskningen i Vest og i Øst, men også asymmetrien i temaerne i den vestlige fredsforskning.

I tider med politisk spænding får man altid en præmie for radikal kritik – men selvfølgelig kun af den anden lejr. Dette gælder både for "freds- og detente lejren" (med kritiske holdninger hovedsagelig over for vestlige regeringer) og for "koldkrigslejren". Fejltagelsen ved at være for kritisk er altid lettere at undskylde end "urealistisk optimisme" med hensyn til modparten.

Der er en anden politisk-psykologisk dimension som bør nævnes. Vestlige fredsforskere, som er parat til at analysere årsagerne til militariseringsprocesserne i Vesten, må løbe risikoen for at miste deres akademiske stilling eller i det mindste deres omdømme og i sjældne tilfælde løbe risikoen for en retssag. Skønt der ikke er en direkte sammenhæng mellem politisk radikalisme og den videnskabelige validitet af kritiske analyser eller mellem politisk ikke-radikalisme og videnskabelig opportuniste, som det ofte er antaget i fredsbevægelsen, forudsætter beslutningen om at tage visse fredsforskningsemner op en del mod hos forskeren, i det mindste villigheden til at blive registreret i de respektive efterretningstjenesters kartoteker. Der er imidlertid en vis tillid til at dette ikke skulle have uoverkommelige konsekvenser i det vestlige demokrati. For nogle forskere kan et respekabelt omdømme i fredsbevægelserne og i dele af den offentlige opinion være en vis kompensation.

Den kritiske analyse af ømtålelige politiske og forsvarsmæssige spørgsmål i Øst indebærer en helt anden politisk risiko. Hvis man udfører relevant forskning, må man i hvert fald være opmærksom på den aktuelle eller i det mindste potentielle overvågning fra to efterretningstjenester. Ens indenrigsefterretningstjeneste vil frygte, at man i det mindste er en naiv "objektiv agent". I betragtning af det nuværende Øst-Vest forhold vil dette generelt ikke have nogle praktiske konsekvenser i betydningen personlige risici.

De politisk-psykologiske problemer er, at man konstant er konfronteret med mistænksomhed fra de tre vigtigste politiske lejre i Øst-Vest forholdene, med andre ord den vestlige magtelite, det østlige bureaukrati og den vestlige kritiske opinion og fredsbevægelsen.

Som kritisk forsker føler man ofte mistilliden i Øst, fordi de der aldrig kan være sikre på hvem, man tjener. Som ekspert i østlige forhold er man per definition en mistænkelig person for mange mennesker. Vestlige fredsforskere, som er eksperter i kritik af vestlige politikker og som er naive og uinteresserede i østlige forhold, er selvfølgelig meget mere velkommen.

Der er imidlertid nogle undtagelser fra denne regel. For eksempel når østlige politikere og videnskabsfolk anerkender, at det er mere vigtigt at have gode vestlige eksperter i østlige forhold end at have kortsigtede propagtandasuccesser ved kun at bruge good-will gæster med begrænset indflydelse i Vesten.

I den vestlige "fredslejr" bliver man ofte mødt med mistænksomhed, hvis man ikke deler de almindelige antagelser om Sovjetunionen, og man forventes at have sympati for "koldkrigs"-fjendebilleder, hvis man ikke værdsætter de fremherskende vennebilder. Ofte bliver man mødt med argumentet, at kritisk vurdering af militariseringsprocessen i Øst kunne blive brugt af vestlige koldkrigere til at legitimere yderligere oprustning og konfrontationspolitik. Når det bruges af vestlige regeringer, vil dette "politisk ansvarlige argument" for at afholde sig fra kritisk analyse af Sovjet alminde-

ligvis blive afvist, hvis det viser sig, at officielle institutioner i Øst bruger vestlige kritiske analyser af vestlig udenrigs- og forsvarspolitik som legitimering for deres egne forsvarsbestræbelser. Især blandt et politisk meget interesseret publikum vil man finde, at kun minoriteterne hører efter de mere differentierede analyser, der ikke kun støtter klare positive billeder af Sovjetunionen, som en stat, der er mere villig til nedrustning og fred end vestlige kapitalistiske stater, eller negative billeder af Sovjet som blot en anden supermagt af samme eller fundamentalt værre karakter end USA. Det reelle analytiske problem er at vurdere lighederne og de karakteristiske forskelle ved de to stater og sociale systemer.

I den vestlige "koldkrigslejr" kan man på den anden side ofte forudse en umiddelbar overraskelse, hvis man ikke bare afviser de selektive informationer om eller erfaring med "reel kommunisme" som irrelevant, som ren og skær fordømning etc., men deler kritikken af nogle af realiteterne i Øst. Men hvis man så begynder at uddybe nogle mere lovende tendenser i Sovjetunionen gennem de seneste årtier og muligvis i den nærmeste fremtid, vil man meget hurtigt finde sig selv i det gamle hjørne af fredsforskningen, hvor man enten er en hjælpeløs illusionist eller en kommunistisk medløber.

Mulighederne for en fredsforskning, der ikke ignorerer Sovjets udvikling

Hvad er der så brug for for at blive fredsforsker med specifik viden om sovjetiske forhold; eller den anden vej rundt, hvordan kan en sovjetolog blive fredsforsker?

Hvad der adskiller videnskabelig fredsforskning fra traditionelle Sovjet-studier er det faktum, at i fredsforskning må en specialiseret undersøgelse af de sovjetiske forhold være integreret i et samlet syn på hele det internationale system. Konsekvensen er, at man altid omhyggeligt skal undersøge påvirkningerne og indblandingerne fra Sovjet på resten af verden. Denne approach vil i sig selv hjælpe med til at overvinde den traditionelle holdning der har som mål at besvare spørgsmålet: hvilken stat, socialt system eller politik får den bedste karakter, eksplicit eller implicit, USA eller USSR, Vest eller Øst. Eftersom alle stater og alle nationer er ansvarlige aktører og ikke kun re-aktører i det internationale system, burde fredsforskningen lede efter alle chancer og politiske muligheder for reelle fredsinitiativer, dog under hensyntagen til de fundamentalt forskellige nationale forudsætninger. Det er ikke frugtbart hele tiden at forsøge at diskutere spørgsmål på en abstrakt måde i termer, der minder om permanente Olympiske politiske Lege, hvor man spørger, hvilken stat eller nation, der er mest fredselkende.

I de lande, hvor fredsaktiviteter er lettere end andre steder skulle de fremmes mere bredt og intensivt end i andre lande, hvor man bliver nødt til at være mere påpasselig og modig. Og disse nationale fredsaktiviteter skal være opmærksomme på, at de kan være en støtte til koldkrigerne i det andet land fremfor at opmuntre fredspolitik i disse lande.

Hvis man inkluderer den kritiske analyse af Sovjetunionens politik i analysen af det internationale system, kan man i en vis udstrækning forhindre misbruget af analysen til konfrontationspolitik. Denne approach er anbefalelsesværdig også for den kritiske analyse af den vestlige politik for at forhindre det mulige misbrug fra den østlige

propagandas side. Selvfølgelig kan det ikke blive en generel garanti for, at fredsforskningsresultaterne ikke bliver misbrugt. En vis risiko herfor er uundgåelig.

En anden forskel mellem fredsforskningsapproachen og traditionelle approaches er, at man ikke kun har at gøre med det negative og ofte fremherskende aspekt ved det samfund man undersøger; man skal også prøve at finde de lovende og ofte ikke særligt vigtige tendenser og chancer, der kunne forbedre mulighederne for fred. Fredsforskning bygger på den antagelse, at fred er en historisk mulighed, forudsat at fredsforskningen ikke ønsker at være en kynisk intellektuel bestræbelse, der viser, at fred er umulig. Denne antagelse skaber en metodisk fælde, fordi den favoriserer ønsketænkning og en optimisme, der ikke er noget belæg for i virkelighedens verden. Den eneste chance, fredsforskerne har for ikke at falde i denne fundamentale fælde, er at udvikle en videnskabelig realisme, der kun bekender sig til sandhed og ikke et eller andet politisk program for fred og nedrustning, og ved altid at være opmærksom på muligheden for, at ønsketænkning kan korrumpere ens opmærksomhed på realiteterne og sandheden. Fredsforskning skal være "ufilosofisk" i Kants forståelse af begrebet, og ikke anvendt forskning for formål defineret af stater, fredsbevægelser eller nogen som helst anden politisk magt.

Nogle fredsforskere er meget modtagelige for det modsatte af professionel optimisme, nemlig for en alarmerende og pessimistisk forståelse af en given situation; bevidst eller ubevidst håber de på at kunne mobilisere folk ved deres Cassandra-råb. Imidlertid er det sjældent, at disse Cassandra-råb har nogen positiv effekt eller succes, eftersom problemet i de fleste tilfælde ikke er, at folk ingen information har om problemerne og farerne, men at de ikke ser nogen muligheder for at løse disse problemer. Ikke uvidenhed, men en overvældende følelse af magtesløshed er hovedproblemet for freden.

Før fokuserede fredsforskningen for meget på oplysning om mange ondt. Behovet for en realistisk opmuntring til lovende fredsaktiviteter, der kan fremme og styrke allerede eksisterende positive tendenser, er imidlertid undervurderet. Den traditionelle vestlige intellektuelle præference er udelukkende kritik, og dermed glemmes problemet, hvordan folk kan leve med denne kritiske viden – hvis de ikke selv tjener til livets ophold ved at være kritikere. Denne opfattelse burde revideres i fredsforskningen.

Hvis vi også tager de politisk-psykologiske forudsætninger for et engagement i Sovjet-studier og i fredsforskning i betragtning – bortset fra de professionelle og sprogmæssige evner, der selvfølgelig er nødvendige – må man under de nuværende internationale betingelser for en sådan forskning være klar til at løbe risikoen for at sidde mellem alle etablerede eller ikke-etablerede politiske stole. Man må uundgåeligt løbe risikoen for en vis isolation i alle populære politiske lejre og i de intellektuelle miljøer. På den anden side kan man i visse situationer, når de traditionelle politiske begreber er i en krise, føle behov for nye orienteringer. Hvis man opfatter fredsforskning som en langsigtet bestræbelse, og ikke som en eller anden "hurtig videnskab", der lover hurtige og enkle løsninger på gamle problemer som krig og fred, så har man en chance for psykologisk at overleve de meget kontroversielle spændinger fra mange forskellige sider.

Der er ingen grund til, at vi altid gentager den oplysning, at omkring 100.000 forskere er engageret i militær-relateret forskning. Vores problem er, hvordan vi kan

opmuntre nogle få hundrede unge mennesker til at blive fredsforskere, i de fleste tilfælde inden for de etablerede akademiske discipliner og institutioner. Vi kan ikke stole på og vente på indvielsen af mange nye fredsforskningsinstitutioner. Blandt dem burde i det mindste en håndfuld specialisere sig i sovjetiske forhold, og nogle af specialisterne i sovjetiske forhold burde få interesse for fredsforskning.

Resultater fra nogle analyser

Som det er velkendt, prøver mange studier inden for fredsforskningen, at vurdere Sovjets militære potentiale, især våbensystemerne. Disse studier er overvejende komparative studier (Sipri, 1969 ff.). De kan være skrevet uden nogen specialviden om Sovjetunionen eller om sovjetisk litteratur, eftersom kilderne i de fleste tilfælde kommer fra Vesten.

På grund af det begrænsede mandskab inden for fredsforskningsmiljøet med hensyn til analyse af Sovjetunionen, har fredsforskningen koncentreret sig om nogle få vigtige områder. Kun meget få studier prøver at vurdere Sovjets militære udgifter, hvilket kræver en vis specialviden om statsbudgettets system (Leitenberg, 1979). Studier om den historiske udvikling af Sovjets militære magt, der diskuterer i det mindste nogle hovedteorier for fredsforskningen er en undtagelse (Holloway, 1983).

I 1970'erne bidrog fredsforskningen en hel del til undersøgelserne om det militær-industrielle kompleks i de vestlige samfund, frem for alt i USA. Dette rejste selvfølgelig også spørgsmålet om eksistensen af et sammenligneligt militær-industrielt kompleks i Sovjetunionen.

Det sovjetiske militær-industrielle kompleks

De fleste fredsforskere var interesserede i at se lighederne i strukturen af det militær-industrielle kompleks i begge samfund. Men forskningen koncentrerede sig også om spørgsmålet om, hvilke forskelle der skulle tages i betragtning på grund af forskellene mellem de to sociale systemer (Jahn, 1979a; 1979b).

Ifølge den officielle forklaring i Sovjetunionen kan der ikke være et militær-industrielt kompleks adskilt fra resten af samfundet, fordi der ikke er nogen privat kapital med specielle interesser, og fordi der ikke er nogle fundamentale interessekonflikter i det sovjetiske samfund. Begrebet militær-industrielt kompleks forudsætter et samfund, hvor der er legitime interesser eller pressionsgrupper, der organiserer sig i formelle eller uformelle organisationer og konkurrerer om økonomisk eller politisk indflydelse. Ud fra denne betragtning kan der ikke være et militær-industrielt kompleks, eftersom der ikke er nogen legitime former for social, økonomisk eller politisk selvorganisering. Relevante organisationer skal være nedsat af partiet eller staten, og de er underkastet partikontrol.

Skønt der ikke er egentlige interessegrupper i Sovjet, må man være opmærksom på, at de eksisterende institutioner i staten og partiapparatet for eksempel departementer og sektioner af bureaukratiet, har udviklet deres egen gruppeinteresse. Især siden 2. verdenskrig, da perioden med hurtig revolutionær og stalinistisk udskiftning af personalet ophørte og et stabilt karrieremønster udviklede sig med specialiserede træningsprogrammer, socialisering og informationsophobninger, blev disse nye institutionelle

interesser overlappende med andre gruppers interesser på tværs af institutionerne, men de ser ud til at have en meget vigtig funktion i den politiske beslutningsproces i Sovjetunionen (Skilling and Griffiths, 1971).

Hvad er det empiriske bevis for noget, der ligner et militær-industrielt eller militær-bureaukratisk kompleks i Sovjetunionen? Kort sagt er der de følgende observationer og argumenter i tillæg til de allerede nævnte faktorer som specielle karrieremønstre, der gør det meget sandsynligt, at ikke alle borgere i Sovjetunionen har samme interesser og samme syn på prioriteringerne, når statsbudgettet skal deles mellem den militære og den civile økonomiske sektor.

Først og fremmest er der militærets og partilederskabets monopol på alle informationer om de militære forhold. Der eksisterer ikke nogen offentlig opinion, der kan debattere prioriteringerne mellem de militære og de civile udgifter. Mangel på særlige civile komplekser og offentlig opposition mod den i de fleste tilfælde ukendte militære beslutning, gav anledning til tesen om, at Sovjetunionen ikke har, men er et militær-industrielt kompleks. Til dette argument kan man føje, at Sovjetunionen i sit første årti havde et sådan behov for at forsvare revolutionen og landet imod interne opponenter og fremmed intervention og invasion, at det ikke tillod fremkomsten af særlige civile interesser i den sovjetiske befolkning, der bakkede op bag den sovjetiske regerings enorme forsvarsanstrengelser.

Der har altid været en debat om de militære udgifters andel af budgettet og om prioriteringerne af fremskaffelsen af visse våbensystemer. Det ser imidlertid ud til, at denne debat i den tidlige sovjetiske historie stammer mere fra forskelle i opfattelser end fra etablerede interesser hos institutionelle grupper.

Man kan derfor konkludere, at siden konsolideringen af det sovjetiske samfund i 1950'erne er de civile interesser af interne og internationale årsager kommet mere og mere frem i store dele af både den sovjetiske befolkning og det sovjetiske bureaukrati, der ikke længere accepterer behovet for at maksimere de militære udgifter. Kun fremkomsten af civile gruppers interesser og den seneste sovjetiske historie har gjort det muligt at observere et specielt militær-industrielt eller militær-bureaukratisk kompleks. Man kan sågar kalde fremkomsten af et specielt militær-bureaukratisk kompleks en progressiv udvikling, eftersom det betyder, at den tidligere militarisering af hele samfundet, bureaukratiet og politikken langsomt giver mulighed for fremkomsten af en civil opposition, som dog stadigvæk er ganske svag.

Desuden viser selve eksistensen af de specielle sovjetiske institutioner, hvor igennem partiet siden Oktober-revolutionen har haft kontrol med militæret, hvilket altid har skabt institutionel og politisk friktion med hensyn til partiorganerne og militærets funktioner (Kolkowicz, 1967; 1971), at partiet i det mindste altid har set en fare og en mulighed for specielle politiske interesser hos militæret (frygten for bonapartisme).

Et andet bevis på militærets specielle stilling i den politiske struktur i det sovjetiske samfund er det faktum, at man kan finde betydelige forskelle i fortolkningerne af den internationale situation i henholdsvis de militære og de civile publikationer. Oftest i tider med politiske forandringer, for eksempel da valget af en social-liberal regering i Vesttyskland åbnede mulighed for en generel detente-politik, eller da den internationale detente var på retur i begyndelsen af 1980'erne, har man kunnet iagttage en betydelig mere negativ fortolkning af den politiske udvikling i Vesten hos de militære

organer, og dermed en legitimering af yderligere forsvarsbestræbelser (Jahn und Tiedtke, 1979; Nolte, 1985).

Men man skal være forsigtig med ikke at fortolke forskelle i de politiske tendenser hos militæret og i den civile presse som et klart bevis for forskellige opfattelser og interesser. Det kan være vigtigt, hvis artiklerne er skrevet af professionelle officerer eller af partikommissærer. De mere rigide og høgeagtige fortolkninger af den internationale situation kan også være et middel til politisk uddannelse af og motivation for det militære personale til at forbedre deres villighed til at udføre deres job. Det betyder, at forskellene i fortolkningen var ønsket og accepteret af hele partilederskabet og ikke indikerer en splittelse i synet på politiske strategier og prioriteringer. En bedre indsigt kunne opnås ved yderligere studier af karrieremønstrene hos de politiske kommissærer og deres integration i såvel partiapparatet som militæret.

Våbenindustrien har altid været privilegeret i Sovjetunionen med både tilstrækkelige økonomiske og materielle ressourcer, kvalificerede eksperter og sociale privilegier. Men det udbredte billede af en meget effektiv, højt kvalificeret våbenindustri i modsætning til en alvorligt tilbagestående og ineffektiv civil industri er der blevet sat spørgsmålstegn ved på det seneste af en del eksperter.

En undersøgelse har vist, at våbenindustrien deler det problem med den civile industri, at ledelsesstrukturen ikke fremmer nytænkningen. Hovedimpulsen for vigtige fremskridt i våbentechnologien kommer oftest udefra, fra de politiske autoriteter. den politiske tradition med at være på den sikre side, når det gælder våbenmængder falder sammen med en tendens i det økonomiske system til at foretrække at producere store mængder, eller til at introducere den samme serie med mindre forandringer i stedet for at turde introducere et fuldstændigt nyt produkt eller våbensystem (Chęcinski, 1984). Våbenindustrien i Sovjetunionen ser ikke ud til at være en større drivkraft i det kvalitative våbenkapløb. En anden forhindring for effektiviteten er de omfattende sikkerhedsbestemmelser, der ikke kun forhindrer den civile industri i at beskæftige sig med militær teknologi, men som også fører til dobbelt forskning og dobbelte udviklingsomkostninger selv inden for våbenindustrien selv. Der er iøvrigt stillet spørgsmål ved, om den militære sektor overhovedet har de bedste intellektuelle kapaciteter i samfundet. Skønt der er betragtelig indkomst- og andre sociale privilegier, skal man være opmærksom på de aktivitetsrestriktioner, der hører til våbenindustrien. De ansatte er underlagt meget stramme sikkerhedsbestemmelser, der begrænser deres kommunikationsmuligheder inden for landet og deres muligheder for at besøge andre lande (Agursky, 1980).

Eksistensen af specielle militære interesser, der i det mindste skal tages hensyn til ved planlægningen af konkrete nedrustningsinitiativer, så man et klart eksempel på under de omfattende troppereduktioner i 1960. Skønt der ikke er nogen fare for arbejdsløshed, men snarere for arbejdskraftefterspørgsel i det sovjetiske samfund, så må demobiliseret militært personale, især ældre officerer med lav teknisk uddannelse, regne med et fald i indkomst, social prestige og status, af samt med ændrede sociale kontakter og vaner (Tiedtke, 1985).

Sammenfattende kan vi derfor sige, at der er mange beviser på, at der eksisterer et militær-industrielt kompleks, der kan minde om et vestligt kompleks, men som også har visse specielle karakteristika som følge af det sovjetiske sociale og politiske system.

Den militære strategi

Et vigtigt skridt i udviklingen af fredsforskningen blev taget, da det blev anerkendt, at det var ufrugtbart udelukkende at lave analyser og sammenligninger af tropper og våbensystemer sådanne sammentællinger dominerede ikke destomindre den offentlige debat om nedrustning og fred i begyndelsen af 1980erne. Mere vigtig end våbnenes kvantitet ja selv kvalitet er deres specifikke rolle i og uden for de respektive militære strategier.

Siden 1945 har Sovjet klamret sig til en offensiv militær strategi (Sovjetskaya Voennaya Encyclopedia, 1976: 3), der gik ud på, at man så tidligt som muligt efter en formodet aggression fra NATO-landene ville sætte ind med en militær offensiv for at lede kampen ind på fjendens territorium. Der er mange forklaringer på denne strategi (Tiedtke, 1978; Tiedtke, 1980). Ét argument understreger betydningen af de historiske erfaringer med omfattende ødelæggelser af sovjetisk land under den tyske nazi aggression, en oplevelse Sovjetunionen ikke ønsker at gentage. Et andet argument pointerer den kendsgerning, at Sovjet var USA militært underlegen i det mindste i den tidlige koldkrigsperiode, hvor USA havde monopol på kernevåben og langdistanse bombefly. Muligheden for at tage Vesteuropa som gidsel blev betragtet som en kompensation for underlegenheden i forhold til USA og som en afskrækkelse.

Man kan også se Sovjetunionen og Warszawa-pagtens offensive militære strategi som en konsekvens af, at det socialistiske sociale og politiske system i Østeuropa har en svag legitimitet. Der er mange spekulationer i den vestlige litteratur og formodentlig en tilsvarende frygt i Sovjetunionen for, at Sovjets allierede tropper kunne opgive deres loyalitet i tilfælde af en krig, hvor de østlige tropper kunne blive tvunget til at trække sig tilbage. Derfor ser det ud, som om Warszawa-pagt-troppernes loyalitet bedst sikres, når de rykker frem i en krig, der tilsyneladende ikke anses for at være fuldstændig destruktiv.

Fredsforskningsstudier har i detaljer bevist, at asymmetrien og usammenligneligheden mellem militære strategier i Øst og Vest, måske er den vigtigste forhindring for lovende resultater i våbenkontrol og nedrustningsforhandlingerne (Tiedtke, 1986).

Ideologiernes indflydelse på Sovjets nedrustnings- og udenrigspolitik.

Med krisen i Øst-Vest detenten i begyndelsen af 1980erne blev den ideologiske kamp genoplivet og udkæmpet med ny iver, især i USA og Sovjetunionen. For mange så detenten ud til at kunne overleve de traditionelle ideologiske positioner. Den nye internationale situation skabte en ny interesse for en omhyggelig evaluering af ideologiens indflydelse på den sovjetiske politik (Jahn, 1986).

Ideologi er ikke kun et fleksibelt politisk instrument, der forandrer sit indhold alt efter de politiske behov (legitimeringsfunktion), den skaber også rammen for de mulige politiske handlinger. I nogle tilfælde kan den nødvendiggøre specielle politiske handlinger for at sikre regimets og dets ideologis overlevelse. Derfor har ideologien også en motiverende funktion.

Ideologien kan forandre sig som følge af politiske forandringer, men den kan også forandre sig for at forbedre politiske tiltag. Man kan skelne mellem nogle langsigtede konstante ideologiske elementer i Sovjets historie, hvoraf nogle sandsynligvis ikke vil forandre sig så længe den marxistisk-leninistiske ideologi er fremherskende i landet,

for eksempel partiets monopol, ideologiens videnskabelige karakter, den historiske determinisme og optimisme etc. Andre elementer kan måske forandre sig i fremtiden, eksempelvis teserne om "kræfterne korrelation" og om "retfærdige krige".

Af praktiske hensyn kan det være vigtigere at bemærke den tilsyneladende meget begrænsede og ofte kun langsomme forandring i ideologien, som er relevant for international fred og sikkerhed og som fortjener yderligere undersøgelse.

Efter at Sovjetunionen opgav ideen om uundgåeligheden af krig, banedes vejen for Øst-Vest detenten og samarbejde, og Sovjet opgav tendensen til at maksimere de militære anstrengelser til den foranstående uundgåelige krig. Det næste skridt var den ideologiske indrømmelse, at oprustning kunne være en ulempe også for kapitalistiske samfund. Det har banet vejen for konkrete nedrustningsforhandlinger siden 1960'erne, i stedet for udelukkende nedrustningspropaganda. Med differentieringen mellem "realistiske" og "reaktionære" sektioner i det vestlige borgerskab, retfærdiggjorde den sovjetiske ideologi samarbejdet med en vestlig partner fra den herskende klasse i slutningen af 1970'erne begyndte den sovjetiske ideologi mere end nogensinde tidligere at understrege muligheden for en fredelig overgang til socialisme, frem for alt i Vesteuropa, for således at reducere frygten i Vesten og for at legitimere ikke-borgerkrigs strategierne blandt de vesteuropæiske kommunistiske partier.

Et alvorligt problem i de nuværende nedrustningsforhandlinger er stadigvæk de sovjetiske politikeres måde at tænke på med den "internationale korrelation af kræfterne". Hvis man tænker i dikotomiske termer på "Verdenssocialismen" og "verdenskapitalismen" (i sammenhæng med socialistiske eller ikke-kapitalistiske lande uden for det "socialistiske samfund" som Kina), er der en tendens til at opfatte "lige sikkerhed" og "militær lighed" som lige militærpotentiale i det mindste hvad angår kernevåben, med Warszawa-pagten på den ene side og NATO plus Kina på den anden side. Dette kan bedst ses i Andropovs forslag, som blev Warszawa-pagtens forslag i januar 1983. Det indebærer, at Sovjets militære styrke skal være alle andre nationale magters styrke overlegen, og det indebærer også en voksende relativ underlegenhed for USA, hvis man antager, at Frankrigs, Kinas og måske også Storbritanniens kernevåbenpotentiale vil vokse. Selvfølgelig vil sikkerhedsproblemet for Sovjet stadig eksistere, med en mulig alliance mellem alle større stater mod USSR. Men det er muligt, at også andre større magter har det problem ikke at have nogen støtte fra andre større stater. Hovedargumentet her er, at den sovjetiske ideologi støtter "i værste fald-tænkning" og politisk infleksibilitet. Den begrænsede ideologiske forandring fra Andropov til Gorbachevs forslag viser, at problemet begynder at blive erkendt.

En vigtig ideologisk hjørnesteen er afgjort også tesen om "socialismens irreversibilitet" i forbindelse med ideen om, at der kun er én legitim form for socialisme. (Forskellige *veje* til socialisme har været accepteret i de fleste perioder af Sovjets historie). Denne ideologiske tese støtter Sovjetunionens selvisolering i det internationale system og en interventionspolitik og intolerance over for Østeuropa.

USSR plejer at understrege dens tidligere fordømmelse af enhver politik, der fører til "eksport af revolutionen". Skønt dette er en meget vigtig begrænsning på ekspansionistiske aktiviteter, er der en anden ideologisk udvej for ekspansionistisk sovjetisk udenrigspolitik, nemlig den "broderlige hjælp" mod "eksport af modrevolution". Det er den vigtigste ideologiske legitimering af Sovjets militære og massive politiske interventioner, som truer de fleste andre socialistiske lande og unge revolutioner, – i det

mindste meget mere end kapitalistiske lande med høj socioøkonomisk stabilitet og udbredt politisk konsensus.

Detente- og samarbejdspolitikken hviler på antagelsen om en lang sameksistens mellem de to sociale systemer i Europa og i hele verden. Men det betyder ikke nødvendigvis, at opretholdelsen af den sociale og politiske status quo inden for landene og de sociale systemer er en forudsætning for detente. Tværtimod kan permanente reformer i alle medlemmer af det internationale system være en endenlandsk forudsætning for stabiliteten i den mellemstatslige detente.

Derfor kan en demilitariseringsproces af udenrigspolitikken være et uundværligt element i detenten. Og demilitariseringen af de eksisterende ideologier er en komponent i denne proces. Derfor er kritik af den vold, der legitimerer ideologierne en vigtig del af fredsforskningen, især i et samfund, hvor statens og partiets ideologi har en vigtig organisatorisk funktion.

Noter

1. Dette er et ret groft skøn, der baserer sig på data fra de tidlige vejledninger om fredsforskningsorganisationer fra UNESCO og i nuværende nyhedsbreve fra International Peace Research Association.

Litteratur

- Agursky, Michail (1980). "The Soviet Military-Industrial Complex", *Jerusalem Papers on Peace Problems*, No. 31.
- Checinski, Michael (1984). "An Estimate of Current Soviet Military-Industrial Output and the Development of the Soviet Arms Industry in the Eighties", *Osteuropa-Wirtschaft*, Vol. 29 Nr. 2, pp. 138-152.
- Holloway, David (1983). *The Soviet Union and the Arms Race*, New Haven/London.
- Jahn, Egbert (1979a). "Armament and Bureaucracy in the Soviet Union", *Bulletin of Peace Proposals*, Vol. 10 No. 1, pp. 108-115.
- Jahn, Egbert (1979b). "The Role of the Armament Complex in Soviet Society", *Journal of Peace Research*, Vol. 12 No. 3, pp. 179-194.
- Jahn, Egbert (1986). "Der Einfluss der Ideologie auf die sowjetische Aussen- und Rüstungspolitik", *Osteuropa*, Mai, Juni, Juli.
- Jahn, Egbert und Jutta Tiedtke (1979). "Politische Strömungen in der sowjetischen Entspannungspolitik", *Friedensanalysen*, Vol. 9, Frankfurt, pp. 50-80.
- Kolkowicz, Roman (1967). *The Soviet Military and Communist Party*, Princeton.
- Kolkowicz, Roman (1971). "The Military", pp. 131-169 i Skilling and Griffiths.
- Leitenberg, Milton (1979). "The Counterpart of Defense Industry Conversion in the United States: The USSR Economy, Defense Industry, and Military Expenditure", *Journal of Peace Research*, Vol. 16 No. 3, pp. 263-277
- Nolte, Hans-Heinrich (1985). "Globale Politik und Gruppeninteressen in der Sowjetunion: Das Beispiel des Militärs", *Deutsche Studien*, Vol. 23 No. 3, pp. 46-70.
- SIPRI (1969 ff.). *World Handbooks World Armaments and Disarmament*, Stockholm.
- Skilling, Gordon and Franklyn Griffiths (1971). *Interest Groups in Soviet Politics*, Princeton.
- Sovetskaya Voennaya Enciclopedia* '1976). Moskva, Vol. 3.
- Tiedtke, Jutta (1985). *Abrüstung in der Sowjetunion. Wirtschaftliche Bedingungen und soziale Folgen der Truppenreduzierung von 1960*, Frankfurt.
- Tiedtke, Stephan (1978). *Die Warschauer Vertragsorganisation. Zum Verhältnis von Militär- und Entspannungspolitik in Osteuropa*, München/Wien.

mindste meget mere end kapitalistiske lande med høj socioøkonomisk stabilitet og udbredt politisk konsensus.

Detente- og samarbejdspolitikken hviler på antagelsen om en lang sameksistens mellem de to sociale systemer i Europa og i hele verden. Men det betyder ikke nødvendigvis, at opretholdelsen af den sociale og politiske status quo inden for landene og de sociale systemer er en forudsætning for detente. Tværtimod kan permanente reformer i alle medlemmer af det internationale system være en endenlandsk forudsætning for stabiliteten i den mellemstatslige detente.

Derfor kan en demilitariseringsproces af udenrigspolitikken være et uundværligt element i detenten. Og demilitariseringen af de eksisterende ideologier er en komponent i denne proces. Derfor er kritik af den vold, der legitimerer ideologierne en vigtig del af fredsforskningen, især i et samfund, hvor statens og partiets ideologi har en vigtig organisatorisk funktion.

Noter

1. Dette er et ret groft skøn, der baserer sig på data fra de tidlige vejledninger om fredsforskningsorganisationer fra UNESCO og i nuværende nyhedsbreve fra International Peace Research Association.

Litteratur

- Agursky, Michail (1980). "The Soviet Military-Industrial Complex", *Jerusalem Papers on Peace Problems*, No. 31.
- Checinski, Michael (1984). "An Estimate of Current Soviet Military-Industrial Output and the Development of the Soviet Arms Industry in the Eighties", *Osteuropa-Wirtschaft*, Vol. 29 Nr. 2, pp. 138-152.
- Holloway, David (1983). *The Soviet Union and the Arms Race*, New Haven/London.
- Jahn, Egbert (1979a). "Armament and Bureaucracy in the Soviet Union", *Bulletin of Peace Proposals*, Vol. 10 No. 1, pp. 108-115.
- Jahn, Egbert (1979b). "The Role of the Armament Complex in Soviet Society", *Journal of Peace Research*, Vol. 12 No. 3, pp. 179-194.
- Jahn, Egbert (1986). "Der Einfluss der Ideologie auf die sowjetische Aussen- und Rüstungspolitik", *Osteuropa*, Mai, Juni, Juli.
- Jahn, Egbert und Jutta Tiedtke (1979). "Politische Strömungen in der sowjetischen Entspannungspolitik", *Friedensanalysen*, Vol. 9, Frankfurt, pp. 50-80.
- Kolkowicz, Roman (1967). *The Soviet Military and Communist Party*, Princeton.
- Kolkowicz, Roman (1971). "The Military", pp. 131-169 i Skilling and Griffiths.
- Leitenberg, Milton (1979). "The Counterpart of Defense Industry Conversion in the United States: The USSR Economy, Defense Industry, and Military Expenditure", *Journal of Peace Research*, Vol. 16 No. 3, pp. 263-277
- Nolte, Hans-Heinrich (1985). "Globale Politik und Gruppeninteressen in der Sowjetunion: Das Beispiel des Militärs", *Deutsche Studien*, Vol. 23 No. 3, pp. 46-70.
- SIPRI (1969 ff.). *World Handbooks World Armaments and Disarmament*, Stockholm.
- Skilling, Gordon and Franklyn Griffiths (1971). *Interest Groups in Soviet Politics*, Princeton.
- Sovetskaya Voennaya Enciclopedia* '1976). Moskva, Vol. 3.
- Tiedtke, Jutta (1985). *Abrüstung in der Sowjetunion. Wirtschaftliche Bedingungen und soziale Folgen der Truppenreduzierung von 1960*, Frankfurt.
- Tiedtke, Stephan (1978). *Die Warschauer Vertragsorganisation. Zum Verhältnis von Militär- und Entspannungspolitik in Osteuropa*, München/Wien.

- Tiedtke, Stephan (1980). *Rüstungskontrolle aus sowjetischer Sicht. Die Rahmenbedingungen der sowjetischen MBFR-Politik*, Frankfurt/New York.
- Tiedtke, Stephan (1986). *Abschreckung und ihre Alternativen. Die sowjetische Sicht einer westlichen Debatte*, Heidelberg.